

„Sarajevo safari” – od mračnog turizma i dehumanizacije žrtava prema novim sudskim postupcima

Dijana Gracin*

Ivica Kinder**

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. siječnja 2026.

Prihvaćeno: 14. veljače 2026.

DOI: <https://doi.org/10.46672/po-mest.29.1-2.2>

SAŽETAK

U članku se analiziraju sociološki, etički i pravni aspekti navodnog sudjelovanja civilnih osoba u snajperskim napadima na civilno stanovništvo tijekom opsade Sarajeva 1992. – 1995., u obliku predstavljenom u dokumentarnom filmu „Sarajevo safari” iz 2022. Premda je Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) u predmetima protiv Stanislava Galića i Dragomira Miloševića detaljnije analizirao uporabu snajpera na štetu civilnog stanovništva, navodno neposredno sudjelovanje civilnih osoba u tome, uključujući iz inozemstva, odnosno uloga civilnih i vojnih struktura koje su im to omogućile i organizirale, još uvijek su nedovoljno istraženi i nekažnjeni. Istraživanje započinje s analizom paradigme mračnog turizma i dehumanizacije žrtava, kao podloga za razumijevanje potrebe nekih ljudi za putovanjima povezanim s nasiljem te pojavnosti opravdavanja nasilja negiranjem vrijednosti i prava žrtava. Pritom se istraživanje temelji na kontekstualno usredotočenom korištenju dokumentarnih izvora, stručne literature i publicistike te na doktrinarnoj analizi sudske prakse MKSJ-a. U pravnom pogledu, analizira se kako bi se sudjelovanje civilnih osoba u snajperskim napadima moglo pravno kvalificirati i dokazivati u svjetlu međunarodnog prava. Zaključuje se kako bi sudjelovanje civilnih osoba kao počinitelja, neovisno o civilnom statusu, potpadalo pod već postojeće oblike ratnih zločina, odnosno zločina protiv čovječnosti te bi moglo dovesti do kaznene odgovornosti ne samo počinitelja napada već i civilnih i vojnih dužnosnika koji su to organizirali ili omogućili.

Ključne riječi: „Sarajevo safari”, međunarodno pravo, MKSJ, ratni zločin, zločin protiv čovječnosti, mračni turizam, dehumanizacija žrtava

* Izv. prof. dr. sc. Dijana Gracin, Sveučilište obrane i sigurnosti „Dr. Franjo Tuđman”, dijana.gracin@sois-ft.hr.

** Doc. dr. sc. Ivica Kinder, Sveučilište obrane i sigurnosti „Dr. Franjo Tuđman”, ivica.kinder@sois-ft.hr.

UVOD

U sklopu nasilja koje je pratilo raspad bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), napadi na civilno stanovništvo bili su vrlo raširena praksa (Vukušić, 2024; Mastalić Košuta, 2023). Za vrijeme oružanih sukoba u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini (BiH) i na Kosovu ubijeno je više od 130 000 osoba. U BiH, srpskoj je strani nasilje bilo ključni instrument u nastojanjima da se prisvoji teritorij, naročito u proljeće i ljeto 1992. do ljeta 1995. kada je nakon pada Srebrenice ubijeno 8000 Bošnjaka, a civilno stanovništvo na sarajevskim tržnicama bilo gađano topničkim i minobacačkim projektilima. Od navedenog broja žrtava, samo je u BiH stradalo oko 100 000 ljudi, pri čemu se pretežno radilo o civilnim osobama (Tabeau i Bijak, 2005). Iako paravojsne snage nisu bile jedini počinitelji napada na civilno stanovništvo u BiH (na primjer, genocid u Srebrenici težišno je počinila vojska bosanskih Srba), one su bile ključne u promicanju ratnih ciljeva i mijenjanju demografske slike na terenu (Vukušić, 2024).

Pored činjenice da potencijalni pripadnici srpskih paravojsnih postrojbi nisu zanemarivali pozive za pridruživanje ratnim nastojanjima, bilo je i drugih važnih političkih, društvenih i ekonomskih čimbenika koji su pogodovali ubrzanom angažmanu paravojsnih snaga. Ustavna i gospodarska kriza, pojava agresivnog nacionalizma, politička radikalizacija i žestoka propaganda koja se nadahnjivala povijesnim traumama i raznim oblicima nezadovoljstva ljudi, pridonijeli su raspadu SFRJ-a (Petrović, 2015). Jedan od ključnih aktera u tom kontekstu bio je Slobodan Milošević. Već od kraja 1990. dužnosnici srpske vlade, oficiri Jugoslavenske narodne armije (JNA) i nacionalistički nastrojene političke stranke surađivali su s lokalnim Srbima na područjima od interesa, kako bi mobilizirali ljudstvo i preuzeli nadzor nad dijelovima teritorija Hrvatske i BiH. Ta suradnja rezultirala je organiziranjem, mobiliziranjem, obukom i naoružavanjem lokalnih Srba, ali i dolaskom osoba iz Srbije i drugih država, odnosno nastankom prvih paravojsnih postrojbi (Vukušić, 2024). Glavni akter u koordinaciji tih aktivnosti bila je srpska Služba državne bezbednosti (Vukušić, 2024).

Metodološki okvir ovoga rada temelji se na kombinaciji doktrinarnih i interdisciplinarnih znanstvenih metoda, s naglaskom na analitičko-interpretativni pristup izvorima međunarodnog prava, sudskoj praksi i dostupnim dokumentarnim materijalima. Komplementarno je primijenjena analiza sudske prakse Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), osobito presuda koje se tiču uporabe snajpera protiv civilnog stanovništva tijekom opsade Sarajeva. Ta je metoda omogućila razumijevanje kriterija za utvrđivanje elemenata kaznenog djela, standarda dokazivanja te opsega i granica zapovjedne odgovornosti. Sudska praksa MKSJ-a poslužila je ujedno kao temelj za usporedbu navoda iz dokumentarnog filma „Sarajevo safari” sa sudski potvrđenim obrascima ratnih zločina. U analitičkom dijelu rada korištena je i kvalitativna analiza dokumentarnih izvora, uključujući spomenuti film, javno dostupne intervju, novinarske tekstove te sekundarnu znanstvenu literaturu. Takav pristup poslužio je kao kontekstualni okvir za razumijevanje narativa, strukture i načina prikaza mogućih događaja u okviru „Sarajevo safarija”, pri čemu se naglasak stavlja na sociološku, etičku i pravnu kvalifikaciju, a ne na potvrđivanje ili opovrgavanje činjenica o tim događajima.

Posebno mjesto unutar metodologije zauzima interdisciplinarna analiza znanstvene literature o paradigmi mračnog turizma te o dehumanizaciji žrtava zločina. Ta metoda omogućuje konceptualizaciju navodnog „Sarajevo safarija” kao ekstremnog oblika interaktivnog mračnog turizma te služi kao teorijski okvir za razumijevanje motiva, dinamike i oblika sudjelovanja civilnih osoba u nasilju. Interdisciplinarna perspektiva time nadopunjuje pravnu analizu, omogućujući dublje razumijevanje fenomena koji povezuje turističko putovanje, ratno nasilje i potencijalnu kaznenu odgovornost. Korištenje tih metoda omogućilo je slojevito ispitivanje potencijalne odgovornosti navodnih civilnih sudionika, kao i civilnih i vojnih struktura koje su navodno takvo ponašanje organizirale ili omogućile te postavljanje čvrstih teorijsko-pravnih temelja za daljnju raspravu o međunarodnim i kaznenopravnim implikacijama predmetnog fenomena.

PARADIGMA MRAČNOG TURIZMA

Premda se rat i turizam na prvi pogled čine potpuno nespojivim fenomenima, njihov odnos kroz povijest pokazuje složene, a povremeno i paradoksalne međuovisnosti. Po prirodi stvari, rat se povezuje s razaranjem, nasiljem, masovnim pogibijama, ratnim zločinima i sl., dok turizam podrazumijeva rekreativnu dimenziju, osjećaj sigurnosti i hedonizam. Tako se u uobičajenom diskursu ta dva koncepta najčešće promatraju kao suprotstavljene kategorije – rat sputava ili onemogućuje odvijanje turizma u područjima gdje se vode neprijateljstva, dok turizam ne remeti odvijanje oružanog sukoba. U redovitim okolnostima, turisti izbjegavaju izlaganje opasnosti, dok su vojnici u oružanom sukobu usredotočeni na ostvarivanje vojne prednosti i istovremeno, po prirodi stvari, lišeni turističkih preokupacija. Bez obzira na to što rat, kao i turizam, uključuje mobilnost, promatranje krajolika i izmjenu životnih ritmova, njihovi ciljevi i moralne implikacije potpuno su različiti.

Međutim, Čović (2023) ističe, oslanjajući se pritom na opasku Čosića iz 1970., kako u praksi predmetna dihotomija nije sasvim ni čvrsta ni jasna. Naime, Čosićevo razmišljanje kako „i rat i odmor sprječavaju uobičajeni, dobro uvježbani način života, a zauzvrat nude mnoga iznenađenja, nepravilnosti i improvizacije” (Čović, prema Čović, 2023: 114), upućuje na njihovu dublju strukturalnu povezanost. Rat i odmor, premda na suprotnim krajevima emocionalnog spektra, predstavljaju ulazak u novi, izvanredni prostor u kojemu se uobičajeni ritmovi života mijenjaju, a pojedinac dolazi u stanje pojačane neizvjesnosti, nepredvidivosti i improvizacije. Takva perspektiva omogućuje poimanje ratnog iskustva i kao vrste opasnog putovanja, što se u povijesti više puta potvrdilo kroz spremnost mladih muškaraca da krenu u rat kao avanturu, a ne isključivo vođeni domoljubljem ili ideološkom sviješću.

Istovremeno, ni koncept putovanja povezanih sa smrću i patnjom nije nov. Od rimskih gladijatorskih igara, preko srednjovjekovnih javnih pogubljenja, odnosno organiziranih gledanja vješanja, povijest svjedoči o bezvremenskoj fascinaciji ljudi smrću i nasiljem (Lewis i sur., 2021). Iako je suvremeni termin mračni turizam (engl. *dark tourism*) relativno nov, zanimanje ljudi za mjesta obilježena tragedijom i stradanjima prisutno je već desetljećima. Predmetni termin uveli su Foley i Lennon (1996) kako

bi opisali fascinaciju posjetitelja takvih mjesta smrću. U kasnijoj literaturi, koncept se stabilizirao kao analitički okvir za razumijevanje posjeta lokacijama obilježenim ratom, katastrofama i drugim traumatičnim povijesnim događajima (Stone i Sharpley, 2008; Light, 2017; Iliev, 2021).

Mračni turizam obuhvaća širok spektar praksi, koje se u literaturi označavaju i terminima poput thanaturizma, morbidnog turizma, turizma tuge ili crnog turizma (Wang i Luo, 2018; Martini i Buda, 2020). U današnje vrijeme mračni turizam promatra se kao jedinstveni turistički brend u kojemu proizvodi vezani uz smrt i tragediju ljudima donose specifična iskustva (Stone, 2013). Posjetitelji takvih mjesta razvijaju povijesnu svijest, promišljaju identitet, uče iz prošlosti te se emocionalno i kognitivno suočavaju s temama smrtnosti (Gotham, 2017; Wang i sur., 2021). Popularnost mračnog turizma raste, a lokacije poput memorijala u Auschwitz-Birkenau, mjesta terorističkih napada 11. rujna, bojišta kod Galipolja i druge, godišnje privlače milijune posjetitelja (Martini i Buda, 2020; Lewis i sur., 2021; Lv i sur., 2022). Motivi za posjet takvim mjestima kreću se od znatiželje i edukacije (Yan i sur., 2016; Mangwane i sur., 2019) do domoljublja, empatije i potrebe za samospoznajom (Isaac i Çakmak, 2014; Hartmann i sur., 2018; Kang i sur., 2012). Međutim, u pozadini ima i mračnijih motiva, poput morbidne znatiželje (Blom, 2000; Stone i Sharpley, 2008; Biran i sur., 2014), interesa za krvoproliće (Podoshen i sur., 2018), zloradosti (Seaton i Lennon, 2004) i voajerizma (Cole, 1999). Ipak, unatoč porastu popularnosti, u akademskoj literaturi i dalje se uočava nedostatak empirijskih istraživanja o motivima turista i kompleksnoj dinamici posjećivanja takvih lokacija (Light, 2017; Lewis i sur., 2021; Fauzi, 2023).

Razumijevanje fenomena mračnog turizma, osobito u njegovim ekstremnijim oblicima, važno je kao širi analitički okvir ovog rada. Slučaj navodnog „Sarajevo safarija”, u značenju sudjelovanja civilnih osoba iz inozemstva u snajperskim napadima na civilno stanovništvo tijekom opsade Sarajeva 1992. – 1995. otvara problem spoja između nasilja, promatranja, motivacije i organiziranog sudjelovanja takvih osoba u ratnim aktivnostima. Dok klasični oblici mračnog turizma uključuju posjet mjestima na kojima se nasilje dogodilo, predmetni fenomen, ukoliko bi bio sudski dokazan, predstavljao bi najekstremniji oblik mračnog turizma kroz neposredno sudjelovanje u nasilju i promatranje njegovih posljedica u realnom vremenu uz posebnu vrstu dehumanizacije žrtava, a pravno gledajući – činjenje ratnih zločina, odnosno zločina protiv čovječnosti.

Opisani fenomen očigledno otvara niz socioloških, etičkih i pravnih pitanja koja izlaze iz klasičnih okvira paradigme mračnog turizma te zapravo sežu u područje međunarodnog prava oružanih sukoba i kaznenog prava – od pravnog statusa neposrednih sudionika tj. počinitelja ubojstava i ranjavanja, od kojih su mnogi navodno civilne osobe i ujedno strani državljani, do raznih drugih oblika kaznene odgovornosti – od individualne do zapovjedne odgovornosti civilnih i vojnih struktura koje bi takvo ponašanje poticale, organizirale ili dopuštale. U opisanom kontekstu, razumijevanje povijesnog i teorijskog razvoja mračnog turizma korisno je za kontekstualizaciju predmetne prakse u ratnom Sarajevu 1992. – 1995., a može poslužiti i kao alat za predikciju eventualne buduće prakse mračnog turizma na lokacijama vezanima uz praksu „Sarajevo safarija”, bilo onima s kojih su se snajperski napadi poduzimali bilo onima gdje su se u trenutku napada nalazile žrtve.

DEHUMANIZACIJA ŽRTAVA KAO POZADINA PRAKSE „SARAJEVO SAFARIJA”

U različitim kulturama i povijesnim razdobljima, neprepoznavanje drugih ljudi kao ljudskih bića često se navodilo kao jedan od ključnih uzroka nasilja (Staub, 1989; Haslam, 2006; Smith, 2016; Haslam i Loughnan, 2014). Taj proces, poznat kao dehumanizacija, opisuje se kao mehanizam koji je omogućio, na primjer, kolonijalno istrebljivanje autohtonih naroda kroz njihovo poistovjećivanje s kukcima, kao i legitimizaciju ropstva svođenjem crnaca na objekte vlasništva (Nussbaum, 1999; Davis, 2006; Memmi, 2003). U takvom kontekstu, nasilje se objašnjava slabljenjem moralnih zapreka u smislu da se uskraćivanjem statusa moralnog subjekta žrtvama smanjuje osjećaj obveze prema njima i olakšava nanošenje štete bez kajanja (Kelman, 1973; Bandura, 1999; Opatow, 1990; Waytz, Epley i Cacioppo, 2010; Čehajić, Brown i González, 2009).

Primjer dehumanizacije pokrenute nakon demokratskih promjena 1990. u Hrvatskoj bio je srpski strateški narativ o hrvatskoj demokratski izabranoj vlasti i hrvatskom narodu kao nasljednicima ustaša iz Drugog svjetskog rata. U okviru takvog narativa, tijekom opsade Vukovara stvaralo se ozračje o potrebi ubijanja zarobljenih hrvatskih branitelja i civilnih osoba (Kinder, 2023). U Sarajevu je srpska strana tijekom opsade grada širila narativ o muslimanima (Bošnjacima) kao potomcima turskih okupatora, negirajući im povijesno i političko pravo na teritorij BiH na kojemu žive, uključujući i područje grada Sarajeva (Zanimljivosti, 2026). Daljnji primjer je bila Ruanda, gdje se o pripadnicima naroda Tutsi strateški komuniciralo kao o žoharima, kako usmenom predajom tako i putem radiopostaje (Dallaire, 2003). Ilustracije radi, emitirali su se otvoreni pozivi na ubijanje Tutsija te se čak navodilo na ciljane pojedince i lokacije, čime se stanovništvo pripremalo, ali i poticalo na nasilje (UN, 1999).

Hipoteza dehumanizacije razvila se unutar teorijskih pristupa koji nasilje tumače kao sredstvo postizanja ciljeva ili kao impulzivnu reakciju, uz pretpostavku da bi naglašavanje zajedničke ljudskosti pridonijelo mirnijim društvenim odnosima (Tedeschi i Felson, 1994; Anderson i Bushman, 2002; Manne, 2016). Iako se teorijski pristupi razlikuju po fokusu, zajednički polaze od pretpostavke da je nasilje djelomično obuzdano osjećajem moralne obveze i suosjećanja prema drugim ljudskim bićima, za koja smatramo da imaju pravo na zaštitu i prava koja zabranjuju nasilje nad njima. Međutim, etnografske i povijesne studije, kao i radovi o evoluciji suradnje i sociologiji kriminala, pokazuju kako počinitelji često vlastite postupke razumiju kao pravedne, a žrtve kao odgovorne za vlastitu sudbinu (Rai i Fiske, 2011; Fiske i Rai, 2015; Pinker, 2011; Atran, 2010; Boyd i sur., 2003; Black, 1983; Katz, 1998; Ramsay, 2017). U tim slučajevima nasilje ne proizlazi iz slabljenja moralnih normi, nego iz njihovog specifičnog tumačenja i primjene.

Filozofsko-teorijske analize dodatno problematiziraju vezu između dehumanizacije i nasilja. Kada bi žrtvama doista bila uskraćena ljudskost, očekivala bi se ravnodušnost prema njihovoj patnji, a ne namjerno nanošenje boli. Sustavno ponižavanje, mučenje, seksualno nasilje ili prisiljavanje na promatranje tuđe patnje podrazumijevaju da počinitelji prepoznaju sposobnost žrtava da razumiju, osjećaju i doživljavaju poniženje (Manne, 2016; Appiah, 2010; Gopnik, 2006; Lang, 2010). Istraživanja atribucije i moralnog prosuđivanja pokazuju kako se odgovornost najčešće pripisuje onima koji

djeluju namjerno, planiraju postupke, kontroliraju ih i razumiju njihove posljedice, što implicira priznavanje njihovih psihičkih iskustava (Duff, 1990; Gray i Wegner, 2009; Funk, McGeeri i Gollwitzer, 2014).

U skladu s navedenim, pravni sustavi ublažavaju kazne osobama bez takvih sposobnosti, poput maloljetnika ili osoba s teškim duševnim smetnjama (Miller, 1990). Sve to upućuje na zaključak da moralni osjećaji ne djeluju isključivo kao ograničenje nasilja, nego ga u određenim okolnostima mogu i potaknuti. Iz toga proizlazi razlikovanje instrumentalnog nasilja, usmjerenog postizanju određene koristi i moralnog nasilja, koje proizlazi iz uvjerenja o dužnosti ili pravednosti čina. Dehumanizacija može olakšati instrumentalno nasilje slabljenjem moralnih ograničenja i poticanjem ravnodušnosti prema patnji. Suprotno tome, moralno nasilje pretpostavlja priznanje onih ljudskih svojstava koja bi dehumanizacija uklonila, jer smisao kažnjavanja, osвете ili obrane počiva na atribuciji namjera i odgovornosti žrtvama (Rai i Fiske, 2011; Fiske i Rai, 2015).

Dehumanizacija se u empirijskim istraživanjima često mjeri kroz spremnost da se žrtve opišu kao životinje ili pak predmeti prezira (Bandura, Barbaranelli, Caprara i Pastorelli, 1996; Waytz i Epley, 2012; Kteily, Bruneau, Waytz i Cotterill, 2015; Maoz i McCauley, 2008). Takav pristup otežava razlikovanje između uskraćivanja ljudskosti i izražavanja neprijateljstva ili moralnog gnjeva, budući da pripisivanje negativnih osobina žrtvama može proizlaziti iz različitih emocionalnih i socijalnih čimbenika (Haslam i Loughnan, 2014). Radi veće konceptualne jasnoće, dehumanizaciju definiramo kao nepripisivanje drugima misli, osjećaja i drugih psihičkih iskustava koja čine njihov unutarnji život (Harris i Fiske, 2011; Appiah, 2003).

U navedenom okviru, ljudskost obuhvaća sposobnost djelovanja, doživljavanja iskustava, osjećanja složenih moralnih emocija te donošenja odluka temeljenih na prosudbi i refleksiji (Gray, Gray i Wegner, 2007; Leyens i sur., 2001). Usmjeravanje pažnje na specifične kognitivne i emocionalne sposobnosti omogućuje jasnije razlikovanje između uskraćivanja psihičkih iskustava i jednostavnog pripisivanja negativnih osobina, čime se istraživačima otvara precizniji uvid u psihološke mehanizme koji stoje iza nasilnih ponašanja. Ipak, važno je istaknuti kako različiti postupci u praksi, koji se uobičajeno nazivaju dehumanizacijom, ne moraju nužno proizlaziti iz istog procesa. Oni mogu biti vođeni različitim motivima, normama ili kontekstualnim čimbenicima, što dodatno naglašava složenost i raznolikost psiholoških mehanizama uključenih u takve oblike ponašanja (Smith, 2016).

Rezultati eksperimentalnih istraživanja upućuju na to da dehumanizacija povećava instrumentalno, ali ne i moralno nasilje te da razmatranje instrumentalnog nasilja potiče dehumanizaciju, dok razmatranje moralnog nasilja nema takav učinak (Rai, Valdesolo i Graham, 2017). Moralno motivirani počinitelji ponekad naglašavaju ljudskost svojih žrtava kako bi nasilju dali smisao, dok uskraćivanje ljudskosti više potiče ravnodušnost nego aktivnu agresiju kada je nasilje usmjereno ka ostvarenju cilja. Takvi rezultati dovođe u pitanje teorije koje nasilje primarno tumače kao odstupanje od zabrane nanošenja štete (Turiel, 1983; Mikhail, 2007; Schein i Gray, 2015) ili kao isključivo instrumentalnu odnosno impulzivnu reakciju (Tedeschi i Felson, 1994; Bushman i Anderson, 2001).

Analizirani teorijski pristupi dobivaju dodatnu interpretativnu dimenziju primjenom na konkretan fenomen iz ratnog razdoblja u BiH, u javnom prostoru prepoznat kao „Sarajevo safari.” Premda se kaznena odgovornost pojedinaca utvrđuje kroz kaznene postupke i na temelju konkretnih dokaza, sama mogućnost da osobe bez formalne vojne dužnosti sudjeluju u ubijanju i ranjavanju civilnih osoba, otvara pitanja o njihovim motivima. Ti motivi ne uklapaju se jednostavno ni u model moralno opravdanog nasilja ni u strogo utilitarno shvaćanje nasilja kao sredstva za ostvarenje političkog ili vojnog cilja (Rai i Fiske, 2011; Fiske i Rai, 2015; Tedeschi i Felson, 1994; Anderson i Bushman, 2002). Ako motivi uključuju potragu za uzbuđenjem, osjećajem moći ili devijantnim zadovoljstvom, patnja žrtve postaje sastavni dio iskustva počinitelja.

U opisanim okolnostima potpuno poricanje psihičkih iskustava žrtava ne bi bilo funkcionalno, jer smisao čina pretpostavlja svijest o njihovoj ranjivosti, strahu i sposobnosti trpljenja (Harris i Fiske, 2011; Gray, Gray i Wegner, 2007). Otuda zaključak kako dehumanizacija, shvaćena kao poricanje psihičkih iskustava, nije nužan preduvjet izravnog nasilja. Umjesto toga, ona može djelovati prvenstveno na razini šireg društvenog konteksta, smanjujući empatiju i normalizirajući napade na određene skupine, na primjer kroz instrumentalnu legitimizaciju nasilja, gdje dehumanizacija služi kao sredstvo za ostvarenje ciljeva poput statusa, moći ili profita (Cuddy, Rock i Norton, 2007; Cikara i sur., 2010; Margalit, 2002; Tam i sur., 2007). Stoga je u procesu dehumanizacije ključno analizirati moralne motive, način na koji počinitelji pripisuju odgovornost sebi i drugima, te različite oblike instrumentalnih i ne-instrumentalnih poticaja koji ih mogu motivirati na nanošenje štete osobama koje istodobno prepoznaju kao bića sposobna razumjeti, patiti i doživjeti nepravdu (Rai, Valdesolo i Graham, 2017).

SRPSKI SNAJPERSKI NAPADI NA CIVILNO STANOVNIŠTVO TIJEKOM OPSADE SARAJEVA I FENOMEN „SARAJEVO SAFARIJA”

Prema izvješću tzv. Bassiounijevog povjerenstva, mnogi ratni zločini i zločini protiv čovječnosti počinjeni u Sarajevu bili su rezultat napada na civilno stanovništvo i civilne objekte (Bassiouni, 2017). Sa srpske strane, radilo se o području odgovornosti Sarajevsko-romanijskog korpusa (SRK) Vojske Republike Srpske (VRS). U svezi s uporabom snajperskog oružja, to je povjerenstvo smatralo razumnim pretpostaviti kako su civilne žrtve u Sarajevu bile posljedica namjernih, a ne neselektivnih napada (kao što bi to, na primjer, bio slučaj kod granatiranja) (Bassiouni, 2017). Prema mišljenju povjerenstva, kada su vojne snage bosanskih Srba namjerno gađale civilne osobe u Sarajevu, činile su to ili kao mjeru odmazde ili kako bi oslabile njihovu političku volju, odnosno volju za otporom (Bassiouni, 2017). Lokacije s kojih su snajperski napadi najčešće poduzimani bile su Židovsko groblje, pravoslavna crkva i škola za slijepe u Nedžarićima te Špicasta stijena, Baba stijena i Orahov brijeg (MKSJ, 2003b: 585).

Prema tome, u okviru prakse snajperskih napada na civilno stanovništvo, jedan od vatrenih položaja nalazio se kod Židovskog groblja (Mastalić Košuta, 2023; MKSJ, 2007: 69 i 24). Ondje je djelovao tzv. Novosarajevski četnički odred, o kojemu će

biti još riječi u nastavku. Kako je to naprijed već navedeno, postoje tvrdnje kako su s područja pod nadzorom te oružane skupine, osim njezinih pripadnika, iz snajperskog oružja na civilne osobe u Sarajevu djelovale i civilne osobe koje su u tu svrhu dolazile povremeno, uključujući i iz inozemstva. Dakle, radilo bi se o osobama koje ne bi bile pripadnici oružane skupine na čijem bi borbenom položaju i pod čijim okriljem djelovale iz vatrenog oružja. Doktrinarno gledajući, takve osobe valja razlikovati od plaćenika kojih je na srpskoj strani, uključujući i na lokaciji Židovskog groblja, navodno bilo do proljeća 1994. (na primjer, prema svjedočenju britanskog generala Michaela Rosea, MKSJ, 2003b: 657).

Hipotetski gledajući, šira paradigma djelovanja takvih osoba mogla je funkcionirati na sljedeći način. Zainteresirane osobe željele bi iskoristiti kontekst oružanog sukoba za nekažnjeno ubijanje ljudi, a da pritom ne bi imale ambiciju postati pripadnicima oružane skupine koja sudjeluje u sukobu. Međutim, ne mogu fizički na jednostavan i siguran način doći u priliku ubijati ljude bez odobrenja oružane skupine koje drži za to prikladan vatreni položaj. Stoga najprije moraju uspostaviti kontakt s oružanom skupinom, izraziti svoju želju te pribaviti odobrenje za dolazak na vatreni položaj, odnosno za povratak s tog položaja. U takvoj situaciji realno bi bilo za očekivati početnu skepsu na strani oružane skupine, odnosno bojazan da se ne bi radilo o pokušaju špijunaže. Stoga je zamisliva i mogućnost da je inicijativa dolazila od same oružane skupine željne zarade.

U svakom slučaju, logično je pretpostaviti kako namjere osoba zainteresiranih za ubijanje ljudi netko mora provjeriti i potom odobriti njihov dolazak te odrediti uvjete pod kojima će se odvijati njihov dolazak, boravak i povratak. Tu svakako spada pitanje donošenja i korištenja njihovog vlastitog oružja i streljiva, naročito ako dolaze iz inozemstva. Imajući u vidu kako ni takve osobe zacijelo ne bi bile sklone improvizacijama, potreba za prethodnim preciznim planiranjem i dogovorom glede svih aspekata njihovog dolaska, boravka i povratka, postojala bi i s njihove strane. Ako ne govore lokalni jezik, radi preciznog i učinkovitog sporazumijevanja bio bi neophodan i angažman prevoditelja. U svakom slučaju, dolazak, boravak i povratak spomenutih osoba nužno bi uključivao angažman više drugih osoba u raznim ulogama.

Prije svega, netko bi morao odrediti i isplanirati geografsku točku prihvata, provjeru identiteta te organizirano prebacivanje pridošlih osoba i njihovog oružja i streljiva, zacijelo uz pratnju, u područje djelovanja. Tamo bi se također morao provesti njihov prihvata i smještaj te nadzor nad njihovim boravkom i neposrednim djelovanjem iz oružja. Razumno je za pretpostaviti kako bi imali stalnu pratnju, uz mogućnost odgovarajućeg komuniciranja, po potrebi uz pomoć prevoditelja. Sveukupno uzevši, iz naprijed navedenoga je razvidno kako bi ostvarivanje početne želje osoba za nekažnjanim ubijanjem ljudi tijekom oružanog sukoba, predstavljalo složen i vrlo strukturiran napor, osobito kod strane koja bi ih dovela u područje djelovanja svojih oružanih skupina. Sve se to ne bi moglo poduzimati ni bez značajnih troškova. Općenito, obje strane bi u svemu tome morale imati neku korist.

Različiti izvori, provjera čije vjerodostojnosti nije predmet ovoga rada, ističu kako su sudionici u „Sarajevo safariju” najprije dolazili u Beograd, odakle bi potom organizira-

no, zračnim ili kopnenim prijevozom, bili prebacivani u Sarajevo, nerijetko s vlastitim oružjem i streljivom. U njihovoj pratnji bili su pripadnici državnih struktura (navodno vojne policije ili specijalnih snaga). Na krajnjem odredištu, pridošle osobe dobivale su stalnu pratnju, uključujući osobu s dvogledom te po potrebi oružara, koji bi kasnije od nadređenog zapovjedništva za svoj angažman dobili poseban dodatak na plaću. Osobe koje su na opisani način dolazile ubijati civilne osobe u Sarajevu plaćale su za to financijsku naknadu koja se unutar spomenute četničke skupine kolokvijalno nazivala donacijom. Taj bi novac preuzimala osoba koja je za to primila ovlast, a u konačnici bi navodno završavao u proračunu oružane skupine (na primjer, za potrebe logistike), no moguće je da su ga pojedinci i prisvajali.

Valja istaknuti kako se informacija o fenomenu tada nazvanom „snajperski safari u Sarajevu” prvi put pojavila još tijekom opsade Sarajeva, u izdanju bosanskohercegovačkog dnevnog lista *Oslobođenje* od 1. travnja 1995., s jasnom aluzijom na ekspedicije lova na divlje životinje u Africi (*Express newspaper*, 1995). Puno godina kasnije, zamah novim medijskim objavama dalo je emitiranje već spomenutog dokumentarnog filma slovenskog redatelja Mirana Zupaniča pod naslovom „Sarajevo safari”, koji je temi dao novu vidljivost i potaknuo institucionalne reakcije, a u široj javnosti i akademskim krugovima otvorio pitanja povijesne istine, kulture sjećanja na žrtve i kaznene odgovornosti. Potaknut sadržajem tog filma, talijanski novinar i književnik Ezio Gavazzeni podnio je državnom odvjetništvu u Milanu kaznenu prijavu zbog tvrdnji da su državljani Italije i još nekih drugih država plaćali pripadnicima snaga bosanskih Srba financijsku naknadu kako bi im se omogućilo sudjelovanje u pucnjavi na stanovnike Sarajeva. Državno odvjetništvo u Milanu potom je otvorilo istragu.

Naročito puno medijskih objava, kako u BiH tako i u nizu drugih država, uslijedilo je potkraj 2025. i početkom 2026. (*Oslobođenje*, 2025; N1 BiH, 2025; HRT Vijesti, 2025; *El País*, 2025; *The Guardian*, 2025; *RadioFreeEurope*, 2025; *Oslobođenje*, 2026; *Reuters*, 2026; *Al Jazeera*, 2026; HRT Vijesti, 2026; *Večernji list*, 2026). Prema tim objavama, svjedok naveden u Gavazzenijevoj kaznenoj prijavi navodno je izjavio kako trojica muškaraca obuhvaćenih spomenutom istragom potječu iz Torina, Milana i Trsta. Zainteresiranima za sudjelovanje u „Sarajevo safariju” navodno su bili predložavani svojevrsni cjenici za različite vrste ubojstava koje su mogli naručiti, uključujući i gađanje djece, što je imalo najvišu cijenu, a potom muškaraca, dok se žene i starije osobe, prema istim navodima, moglo ubijati bez plaćanja naknade. Prema Gavazzenijevoj prijavi, talijanski državljani navodno su se okupljali u Trstu, a potom putovali dalje prema Beogradu, odakle bi ih pripadnici snaga bosanskih Srba dopratili do uzvisina iznad Sarajeva.

Prema medijskim objavama s početka veljače 2026., jedan od osumnjičenika u Italiji 80-godišnji je bivši vozač kamiona koji živi u blizini grada Pordenonea u sjevernoj Italiji. Pritom nije precizirano sumnjiči li ga se za izravno počinjenje ubojstava ili za pružanje pomoći u prijevozu i logistici. Premda je Republika Srbija zaniijekala bilo kakvu uključenost u opisane događaje, talijanski istražitelji navodno smatraju kako su srbijanske obavještajne službe bile upoznate s organizacijom naprijed spomenutih putovanja. Prema nekim drugim medijskim objavama, navodno je još 2007. bivši pripadnik američkog morskog korpusa John Jordan svjedočio pred MKSJ-om kako

su u Sarajevo dolazili tzv. turistički strijelci. Ima i medijskih objava da su u „Sarajevo safariju” sudjelovali i pojedini državljani SAD-a i Ruske Federacije. U najnovije vrijeme, „Sarajevo safari” počinje se u medijima opisivati i kao „mentalitet onih koji su opsadu grada promatrali sa sigurne udaljenosti, kao iskustvo, avanturu ili ideološku potvrdu” (Zanimljivosti, 2026).

UTVRĐENJA MKSJ-A U PREDMETIMA PROTIV STANISLAVA GALIĆA, DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA I VOJISLAVA ŠEŠELJA

Što je Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju pravomoćno utvrdio, a što nije, u vezi sa snajperskim napadima srpskih snaga na civile u Sarajevu u postupcima protiv Stanislava Galića i Dragomira Miloševića? Kao zapovjednik SRK VRS-a, Stanislav Galić između ostalog je bio optužen za vođenje koordinirane i dugotrajne kampanje namjernog snajperskog djelovanja protiv civilnih osoba u Sarajevu bez razlikovanja po spolu ili dobi, a s posljedicom njihovog ubijanja ili ranjavanja (MKSJ, 2003b: 14). Dragomir Milošević bio je načelnik stožera spomenutog korpusa, a u kolovozu 1994. naslijedio je Stanislava Galića na dužnosti zapovjednika te nastavio s praksom snajperskih napada na civilno stanovništvo (MKSJ, 2007: 991). Prema tome, ukupno uzevši, postojao je kontinuitet snajperskih napada u višegodišnjem trajanju.

U skladu s ranije spomenutim činjenicama, tužiteljstvo MKSJ-a tvrdilo je kako je Židovsko groblje u Sarajevu bilo jedna od istaknutijih lokacija u okviru kampanje namjernih snajperskih napada na civilno stanovništvo (MKSJ, 2003b: 241). U Odluci od 3. listopada 2002., donesenoj povodom prijedloga obrane Stanislava Galića za izricanje oslobađajuće presude, Raspravno vijeće MKSJ-a spomenulo je popis od dvadeset i šest snajperskih napada, kao jedan od priloga uz optužnicu protiv Stanislava Galića (MKSJ, 2002: 3). Navođenjem svih tih napada željelo se tijekom sudskog postupka temeljito ilustrirati prethodno navedenu tvrdnju o koordiniranoj i dugotrajnoj kampanji namjernog snajperskog djelovanja protiv civilnog stanovništva u Sarajevu. Slično je bilo učinjeno i u postupku protiv Dragomira Miloševića, u kojem se detaljno razmatralo dvanaest snajperskih napada (MKSJ, 2007: 251–414).

Tijekom postupka protiv Stanislava Galića, Raspravno vijeće saslušalo je niz svjedoka višekratnih snajperskih napada koji su se događali u njihovim gradskim četvrtima. Ljudi su od snajperske vatre stradavali na sprovodima, u vozilima hitne pomoći, autobusima ili tramvajima, vozeći se na biciklu, dok su obrađivali vrtove, kupovali na tržnicama, iznosili otpad iz stanova, itd., a djeca dok bi se igrala, hodala gradom i sl. Od travnja 1992. do prosinca 1995. u snajperskim napadima ubijeno je 63 djece (Mastalić Košuta, 2023). Snajperski napadi su se uglavnom poduzimali tijekom dana i pritom nisu bili odgovor na nekakvu vojnu prijetnju, a napadači su u većini slučajeva vizualnim promatranjem lako mogli razabrati kako je riječ o civilnim osobama koje obavljaju aktivnosti uobičajene za civilno stanovništvo. Štoviše, vrste rana i dijelovi tijela koji su bili pogođeni ukazivali su na postojanje namjere da se žrtva ubije ili da joj se nanese teške povrede i duševne boli (Mastalić Košuta, 2023).

Na temelju raspoloživog dokaznog materijala, Raspravno vijeće MKSJ-a u svojoj je presudi Galiću od 5. prosinca 2003. utvrdilo kako je primarni cilj kampanje snajperskog i topničkog djelovanja u Sarajevu bilo zastrašivanje civilnog stanovništva (MKSJ, 2003b: 592 i 597). Vijeće je takve napade smatralo nasiljem koje se protiv civilnih osoba poduzimalo radi napada na njih ili iz nepažnje i neodgovornog ponašanja, a posljedica svega bilo je njihovo usmrćivanje ili teško ranjavanje (MKSJb, 2003: 596). Vijeće je takva postupanja okvalificiralo kao kršenje zakona ili običaja ratovanja, propisano i kažnjivo po članku 3. Statuta MKSJ-a. Žalbeno vijeće je u drugostupanjskom postupku potvrdilo kako se radilo o namjernim napadima na civilno stanovništvo poduzetim s ciljem njegovog zastrašivanja te je ustvrdilo kako nije bilo potrebe za preispitivanjem svakog pojedinog snajperskog napada navedenog u prvostupanjskoj presudi (MKSJ, 2006: 105).

Međutim, Raspravno vijeće je tijekom prvostupanjskog postupka protiv Stanislava Galića moralo prihvatiti argumente obrane o nepostojanju ili manjkavosti dokaza s obzirom na tri snajperska napada (MKSJ, 2002: 19). U postupku protiv Dragomira Miloševića, Raspravno vijeće nije moglo utvrditi za tri od raspravljanih dvanaest snajperskih napada da bi bili poduzeti s položaja pod nadzorom VRS-a (MKSJ, 2007: 379, 406 i 414). Prema mišljenju autora ovoga članka, korisno je razmotriti razloge zbog kojih su raspravna vijeća morala tako odlučiti. Predmetni razlozi odnose se podjednako na neke aspekte dokazivanja činjeničnog stanja i standarde prosuđivanja zapovjedne odgovornosti. Utoliko i danas mogu biti koristan orijentir u procjenjivanju mogućnosti dokazivanja drugih snajperskih napada, odnosno u procjenjivanju mogućnosti pozivanja na odgovornost neposrednih počinitelja i njihovih nadređenih u eventualnim budućim sudskim postupcima. U tu svrhu kasnije će se ukratko prikazati sadržaj rasprave o snajperskom napadu broj 24, za koji je Stanislav Galić na kraju bio osuđen, a koji je bio poduzet upravo sa srpskih položaja kod Židovskog groblja.

Kad je riječ o napadu broj 7, obrana Stanislava Galića tvrdila je kako se nije mogao odrediti kut, odnosno putanja metka, jer tužiteljstvo nije preciziralo položaj žrtve u trenutku pogotka, pa se moglo raditi i o nenamjernom pogotku ili čak o metku koji se odbio od tvrde podloge. U vezi s napadom broj 7, tužiteljstvo je tvrdilo kako je žrtva bila pogođena u desnu sljepoočnicu, da je bilo vidljivo kako je muslimanske vjeroispovijesti te da je u trenutku napada molila ispred otvorenog prozora okrenuta prema položajima VRS-a i tako postala pogodan cilj za njihove snajperiste (MKSJ, 2002: 20). Uzevši u obzir iskaze svjedoka, Raspravno vijeće je utvrdilo kako postoji „dovoljan broj dokaza koji razumnog suca mogu uvjeriti kako je žrtva bila ubijena dok se nalazila u svojem stanu” (MKSJ, 2002: 21).

Međutim, prema mišljenju Raspravnog vijeća, činjenično stanje ipak nije bilo dovoljno razjašnjeno s obzirom na lokaciju i opis okolnosti pucnja (MKSJ, 2002: 21). Vijeće je stoga zaključilo kako „nema dovoljnog temelja da bi razuman sudac mogao biti uvjeren izvan razumne sumnje da je netko pod zapovjedništvom i nadzorom optuženog pucao na žrtvu” (MKSJ, 2002: 21). Raspravno vijeće takav je zaključak donijelo i o napadu broj 12, pri čemu je optuženik Galić tvrdio kako nije moguće dokazati pripadnost osobe koja je ubila žrtvu niti položaj s kojega se pucalo (MKSJ, 2002: 21 i 23). Kako tužiteljstvo nije moglo osporiti te tvrdnje, priznalo je kako u vezi s tim napadom „ne može

ispuniti svoju obvezu dokazivanja” (MKSJ, 2002: 22). Prema mišljenju autora ovoga članka, predmetni argumenti obrane mogu biti vrlo korisni u budućim nastojanjima za optuživanje neposrednih počinitelja snajperskih napada i njihovih nadređenih, odnosno u procjenjivanju dostatnosti činjeničnog supstrata neophodnog za dokazivanje njihove kaznene odgovornosti.

U slučaju napada broj 19, obrana Stanislava Galića tvrdila je kako je ranjavanje žrtve ispred pizzerije bilo rezultat slučajnosti, odnosno da tu nije bilo namjernog napada na žrtvu (MKSJ, 2002: 24). Nasuprot tome, tužiteljstvo je tvrdilo kako postoje dokazi o namjernom napadu s udaljenosti i to iz strojnice (MKSJ, 2002: 24). U konačnici, Raspravno vijeće ustvrdilo je kako su dokazi o broju ispaljenih metaka prema žrtvi međusobno kontradiktorni te, ukupno uzevši, nedovoljni. Naime, žrtva je govorila o dvadeset metaka usmjerenih prema njemu, dok je jedan svjedok tvrdio kako je osam godina nakon predmetnog napada išao na mjesto ranjavanja žrtve i pronašao na tlu tragove od nekoliko metaka. S druge strane, svjedok koji se u trenutku napada nalazio pored žrtve, tvrdio je kako je bio ispaljen samo jedan metak (MKSJ, 2002: 25).

Nadalje, Raspravno vijeće je uočilo kako je žrtva predmetnog napada sarajevskoj policiji prvotno bila iskazala kako je metak bio ispaljen s Grbavice, da bi kasnije zaključila kako je metak bio ispaljen s Hrasnog brda (MKSJ, 2002: 26). Po mišljenju Vijeća, ako bi to bilo Hrasno brdo, tada bi udaljenost između vatrenog položaja i mjesta ranjavanja žrtve bila prevelika za precizan pogodak iz puške ili strojnice. Pored toga, Vijeće je smatralo kako je na istom smjeru, a u blizini ranjavanja bilo zgrada iz kojih je metak također mogao biti ispaljen. Stoga je zaključilo kako se tvrdnja o napadu s Hrasnog brda ne može dokazati kao nesporna (MKSJ, 2002: 26). Naposljetku, Stanislava Galića nije se za taj napad moglo teretiti, jer nije bilo dokaza da su ga počinile postrojbe pod njegovim zapovijedanjem (MKSJ, 2002: 27).

Kod spomenutog napada broj 24, koji je bio poduzet s položaja kod Židovskog groblja, radilo se o ranjavanju triju putnika u tramvaju u ulici Vojvode Putnika, tijekom vožnje u smjeru Ilidže. Obrana Stanislava Galića tvrdila je kako nema dovoljno dokaza da je bilo pucano s položaja VRS-a, jer su se na području Židovskog groblja nalazili položaji i VRS-a i ABiH-a te je tramvaj bio optički vidljiv i s jednih i drugih položaja (MKSJ, 2003b: 257). Međutim, Raspravno vijeće je na podlozi svih raspoloživih dokaza, uključujući iskaz svjedoka koji je kao policijski službenik provodio forenzički izvid, napad broj 24 ipak pripisalo snagama VRS. Pritom su kao važne činjenice bile uzete lokacija tramvaja u trenutku napada (raskršće), strana tramvaja koja je bila pogođena (lijeva strana u smjeru kretanja) te procijenjena udaljenost od cca. 500 metara između vatrenog položaja i raskršća (MKSJ, 2003b: 257). Tijekom prvostupanjskog postupka protiv Dragomira Miloševića, Židovsko groblje razmatralo se i kao moguća lokacija snajperskih napada na tramvaje 21. studenoga 1994. i 3. ožujka 1995. (MKSJ, 2007: 274 i 317). Međutim, lokacija Židovskog groblja kao ishodišta tih napada naposljetku nije bila potvrđena (MKSJ, 2007: 276 i 318).

U predmetu MKSJ-a protiv Stanislava Galića, obrana je tvrdila kako snajperska vatra podrazumijeva isključivo uporabu pušaka s optičkim nišanom, za pojedinačnu vatru (MKSJ, 2002: 16). Nasuprot tome, tužiteljstvo je tvrdilo kako je takvo tumačenje

preusko te da snajperska vatra znači svako namjerno gađanje civilnih osoba izravnim djelovanjem iz vatrenog oružja (MKSJ, 2002: 16). Raspravno vijeće nije prihvatilo stajalište obrane te je ustvrdilo kako nije presudno je li korišten određeni tip oružja već je li civilno stanovništvo bilo gađano namjerno (MKSJ, 2002: 16). Obrana je također tvrdila kako se namjera ubijanja ne može utvrditi ako je počinitelj nepoznat, a da tužiteljstvo nije iznijelo nikakve dokaze o identitetu počinitelja predmetnih snajperskih napada, odnosno navodnih namjernih ubojstava (MKSJ, 2002: 17). Međutim, Vijeće je smatralo kako se ne može isključiti mogućnost da sud, i bez poznavanja identiteta počinitelja, procijeni okolnosti pod kojima je on djelovao te utvrdi je li ubojstvo ili ranjavanje bilo namjerno (MKSJ, 2002: 17).

Nadalje, obrana Stanislava Galića tvrdila je kako tužiteljstvo nije dokazalo ni da bi optuženik zapovijedao, pomagao i poticao ili čak znao ili mogao znati da je došlo do bilo kojeg od snajperskih napada te da tužiteljstvo nije utvrdilo izvor vatre ni kod jednog snajperskog napada (MKSJ, 2002: 18). Sa svoje strane, tužiteljstvo je tvrdilo kako nije nužno precizno utvrditi izvor vatre već da je potrebno dokazati kako je onaj tko je ispalio metak bio pod zapovijedanjem, odnosno nadzorom optuženika (MKSJ, 2002: 18). Prema stajalištu tužiteljstva, to se moglo dokazati neizravnim dokazima, poput „smjera vatre” i „uzorka ponašanja u kojemu je vatra namjerno usmjeravana prema civilnim osobama s teritorija pod nadzorom bosanskih Srba u tom smjeru vatre”, a što bi isključivalo „bilo kakvu razumnu mogućnost da je vatra došla s bošnjačke strane” (MKSJ, 2002: 18).

Nastavno na stajališta tužiteljstva, Raspravno vijeće posebno je isticalo kako tužiteljstvo nije teretilo Stanislava Galića za osobno počinjenje snajperskih napada, već da je optužbe temeljilo na njegovoj zapovjednoj ulozi u VRS-u tijekom razdoblja obuhvaćenog optužnicom (MKSJ, 2002: 18). Vijeće je također podržalo tužiteljstvo u već spomenutim nastojanjima da se odgovornost optuženika dokazuje uglavnom kroz neizravne dokaze, poput izvora ili smjera vatre (MKSJ, 2002: 18). Tako je primijenilo standard iz presude Žalbenog vijeća u predmetu MKSJ-a protiv Jelisića, da nije bilo nužno precizno utvrditi izvor snajperske vatre (MKSJ, 2002: 18). Umjesto toga, bilo je dovoljno da Vijeće bude uvjereno kako postoje dokazi da se osoba koja je pucala nalazila pod zapovijedanjem, odnosno nadzorom optuženika (MKSJ, 2002: 18).

Raspravno vijeće MKSJ-a je 5. prosinca 2003. proglasilo Stanislava Galića krivim za djela nasilja čija je primarna svrha bila zastrašivanje civilnog stanovništva, kao kršenje zakona i običaja ratovanja prema članku 51. Dopunskog protokola I. iz 1977. uz Ženevske konvencije iz 1949. Također ga je proglasilo krivim za ubojstvo kao zločin protiv čovječnosti počinjen snajperskim djelovanjem te za nečovječna djela (osim ubojstva) kao zločine protiv čovječnosti počinjene snajperskim djelovanjem (MKSJ, 2003b: 769). Žalbeno vijeće je potvrdilo kako je namjera snajperskih napada na civilno stanovništvo bila zastrašivanje tog stanovništva te nije preispitalo svaki pojedini snajperski napad iz prvostupanjske presude, već je potvrdilo analize i utvrđenja Raspravnog vijeća (MKSJ, 2006: 105). Za zastrašivanje civilnog stanovništva bio je osuđen i Dragomir Milošević (Gracin i Kinder, 2023; Kinder, 2024).

Tijekom suđenja Stanislavu Galiću i Dragomiru Miloševiću pred MKSJ-om, nije se posebno spominjao Novosarajevski četnički odred. Međutim, ta oružana skupina spominjala se tijekom suđenja Vojislavu Šešelju i Slobodanu Miloševiću. Tako se u presudi MKSJ-a protiv Vojislava Šešelja, od 31. ožujka 2016., navodi kako je Slavko Aleksić zapovijedao postrojbom srpskih dragovoljaca pod nazivom „Novosarajevski četnički odred” na lokaciji Židovskog groblja u Sarajevu, okvirno od travnja 1992. do rujna 1993., a to je izrijekom potvrdio i sam optuženik Vojislav Šešelj (MKSJ, 2016: 180). Po riječima svjedoka, pripadnici te oružane skupine imali su dugu kosu i bradu te su nosili šbare s istaknutim kokardama (MKSJ, 2016: 178). Po mišljenju autora ovoga članka, posebno je važno za naglasiti kako je Raspravno vijeće utvrdilo da je spomenuta postrojba bila pod zapovijedanjem VRS-a (MKSJ, 2016: 178 i 181).

Ako su i postojale značajne ideološke razlike između bivših pripadnika JNA koji su postali pripadnicima VRS-a i pripadnika četničkih postrojbi (Malešević i Ó Dochartaigh, 2018), oni su tijekom vojnih operacija o kojima je riječ u ovom članku, bili dio iste vojne strukture. Pritom je kod tih četničkih postrojbi općenito postojao ozbiljan deficit u svezi s poštivanjem međunarodnog prava oružanih sukoba, za što je u oružanim sukobima na prostoru bivše SFRJ bilo još primjera (Kinder, 2023). Međutim, ne smije se izgubiti iz vida kako su u ratovima na prostoru bivše SFRJ paravojne formacije Srbiji redovito služile kao sredstvo distanciranja od raznih akcija zauzimanja i čišćenja teritorija od neželjenog stanovništva, a da je Srpska radikalna stranka pod vodstvom Vojislava Šešelja bila naročito uspješna u mobilizaciji za potrebe popune takvih postrojbi (Vukušić, 2024).

U spomenutoj presudi MKSJ-a protiv Vojislava Šešelja također se navodi kako je jedan od svjedoka sudu priopćio identitet pojedinih pripadnika spomenute postrojbe (MKSJ, 2016: 178). Slavka Aleksića i njegovu postrojbu kod Židovskog groblja također se spominjalo tijekom postupka protiv Slobodana Miloševića (MKSJ, 2003a: 22071–22074 i 22111). Imajući u vidu i kako je MKSJ navodno još 2004. predao tužiteljstvu BiH dokumentaciju s podacima o identitetu osumnjičenih snajperista (Mastalić Košuta, 2023: 340), eventualno pokretanje novih sudskih postupaka protiv neposrednih počinitelja snajperskih napada na civilno stanovništvo u Sarajevu, moglo bi počivati na svim tim izvorima. Među ostalim, otuda bi mogla započeti i rekonstrukcija mreže snajperista VRS-a, uključujući pripadnike Novosarajevskog četničkog odreda, odnosno posrednih sudionika u počinjenju predmetnih zločina, uključujući one koji su sudjelovali u pripremi i provedbi „Sarajevo safarija.”

PRAVNA KVALIFIKACIJA NEPOSREDNOG IZVRŠENJA SNAJPERSKIH NAPADA U OKVIRU „SARAJEVO SAFARIJA” I MOGUĆA SUDSKA NADLEŽNOST

U praksi MKSJ-a, zatim Međunarodnog kaznenog suda za Ruandu (MKSR), Specijalnog suda za Sijera Leone (SCSL) i Međunarodnog kaznenog suda (ICC) nije bio zabilježen slučaj civilnih osoba koje bi na vlastitu inicijativu dolazile na bojište te bez formalnog pridruživanja oružanim snagama ili organiziranim oružanim skupinama pucale na borce ili civilne osobe protivničke strane. Spomenuti tribunali, odnosno sudovi jesu vodili postupke protiv pojedinaca koji nisu bili pripadnici redovnih vojnih snaga već pripadnici paravojnih skupina, lokalnih milicija i zatvorskih straža. Međutim, u svim takvim predmetima postojao je barem neki oblik organiziranosti, odnosno uključenosti pojedinca u neku strukturu ili barem neka njegova formalna povezanost sa širim kontekstom prakse nasilja.

Sa stajališta međunarodnog prava oružanih sukoba, prethodno opisani profil osobe bi u formalnopravnom smislu, unatoč sadržaju svojeg djelovanja, i dalje spadao u kategoriju civilnih osoba, jer nije pripadnik oružanih snaga, odnosno neke druge organizirane oružane skupine. Dok god nosi oružje, a osobito ako puca iz njega, takva osoba ne može uživati zaštitu od napada niti može imati pravo na status ratnog zarobljenika. U slučaju vatrenog djelovanja prema civilnim osobama u kontekstu i u svezi s oružanim sukobom, takva osoba bi opisanim radnjama činila ratni zločin napada na civilno stanovništvo. Tu bi civilni status počinitelja bio sporedan, a ključni za njegovu odgovornost bili bi kontekst zbivanja i namjera te osobe da sudjeluje u nasilju. S obzirom na to da bi opisano djelovanje izravno podupiralo već postojeću praksu nasilja nad civilnim stanovništvom, nipošto ga se ne bi moglo pravno kvalificirati kao obično ubojstvo. Kako se ne bi radilo o običnom ubojstvu, takvo kazneno djelo ne bi bilo podložno zastari.

S obzirom na navedene okolnosti počinjenja djela, moguća bi bila i pravna kvalifikacija zločina protiv čovječnosti. Za razliku od ratnog zločina, tu ne bi bilo nužno postojanje oružanog sukoba već bi bilo dovoljno da je djelo počinjeno u kontekstu rasprostranjenog ili sustavnog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva. Međutim, za takvu pravnu kvalifikaciju ne bi se smjelo raditi o izoliranim ili sporadičnim incidentima, već o obrascu ili politici djelovanja koji rezultiraju višestrukim činima nasilja. Pored navedenoga, počinitelj bi morao biti svjestan kako njegov čin pridonosi širem napadu na civilno stanovništvo. U oružanom sukobu, ako bi već postojala koordinirana i dugotrajna kampanja namjernog snajperskog djelovanja protiv civilnih osoba, pa bi pridošla osoba svjesno pristupila takvom obrascu i namjerno djelovala u danom okviru, mogla bi se razmatrati i njezina odgovornost za zločin protiv čovječnosti.

Naposlijetku, valja istaknuti kako praksa međunarodnih sudova pokazuje kako su oni, premda formalnopravno nadležni za sve počinitelje teških povreda međunarodnog prava, redovito usredotočeni na njegova sustavna kršenja, odnosno na osobe čija je uloga u tome bila značajnija. S druge strane, valja imati u vidu i kako ICC djeluje na temelju načela komplementarnosti te postupa jedino ako države nisu za to voljne ili sposobne. Pored toga, Rimski statut traži da kazneno djelo ima veću težinu ili razmjere.

Zato bi pojedinac koji nije značajnije pridonio širem obrascu nasilja, bez obzira što bi njegovo djelo predstavljalo ratni zločin ili zločin protiv čovječnosti, ponajprije trebao biti pozvan na odgovornost pred nacionalnim sudom države koja bi u konkretnom slučaju imala teritorijalnu ili personalnu jurisdikciju. ICC bi u takvim predmetima postupao jedino u slučaju nepostupanja takve države ili s osnova težine, odnosno razmjera kaznenog djela koji bi opravdavali njegovo postupanje.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Izložena interdisciplinarna analiza teorijskih pristupa nasilju te sadržaja znanstvene i stručne literature, publicistike, sudske prakse i pravnih izvora, pokazuje kako fenomen „Sarajevo safarija” otvara višeslojna pitanja ne samo kaznene odgovornosti i standarda njezinog dokazivanja već i pitanja onih društvenih mehanizama koji omogućuju ili čak nastoje opravdavati nasilje nad civilnim stanovništvom u oružanim sukobima. Premda je MKSJ u predmetima protiv Stanislava Galića i Dragomira Miloševića utvrdio postojanje sustavne kampanje snajperskog i artiljerijskog djelovanja, koja je bila usmjerena na širenje terora među civilnim stanovništvom tijekom opsade Sarajeva, pojedini modaliteti izvođenja i lokacije snajperskih napada tek su djelomično rasvijetljeni tijekom tih sudskih postupaka.

U kontekstu „Sarajevo safarija”, teorijski uvidi iz poglavlja o mračnom turizmu i dehumanizaciji žrtava značajno produbljuju razumijevanje tog fenomena. Dehumanizacija kao proces uskraćivanja ili odricanja prava i empatije u odnosu na određenu skupinu ljudi, u oružanom sukobu djeluje kao ključan mehanizam smanjivanja društvenih i psiholoških zapreka nasilju nad civilnim stanovništvom. Međutim, nasilje ne mora nužno proizlaziti iz potpunog poricanja ljudskosti žrtava, već svijest o njihovoj izloženosti patnji i doživljaju straha može biti instrumentalizirana u svrhu zastrašivanja, demonstracije moći ili ostvarivanja devijantnog zadovoljstva. U takvim okvirima, praksa tretiranja civilnih osoba kao meta za gađanje ukazuje na radikalizirani oblik moralne distanciranosti i svjesnu instrumentalizaciju njihove ranjivosti.

Snajperski napadi s lokacije Židovskog groblja bili su predmet postupaka pred MKSJ-om u vrlo skromnoj mjeri, za razliku od napada s nekih drugih lokacija (na primjer, Špicaste stijene). To bi moglo sugerirati kako je fond dokaza o tim napadima moguće bio nedostatan već u vrijeme suđenja Stanislavu Galiću i Dragomiru Miloševiću. Ujedno, praksa MKSJ-a u tim predmetima pokazala je iznimnu složenost dokazivanja vatrenog položaja s kojega je konkretan snajperski napad bio poduzet, kako zbog nedovoljno preciznih iskaza svjedoka tako i zbog neraspoloživosti kvalitetnih forenzičkih analiza konkretnih napada, sačinjenih u vrijeme opsade Sarajeva. Ta iskustva ilustriraju mjeru složenosti dokazivanja koja bi pratila svaki novi pokušaj precizne individualizacije kaznene odgovornosti za konkretan snajperski napad, uključujući i vremenski odmak duži od tri desetljeća.

Prema utvrđenjima MKSJ-a, Novosarajevski četnički odred je postojao i bio je dio VRS-a, a bilo je i svjedoka koji su iskazivali o identitetu pojedinih pripadnika te postrojbe. Ta okolnost načelno otvara mogućnost za svjedočenje tih pripadnika o fenomenu

„Sarajevo safarija”, a istodobno može te osobe izložiti zastrašivanju i pogibelji u kontekstu predmetnih vrlo osjetljivih i društveno opterećujućih pitanja koja, razumljivo, unatoč protoku vremena izazivaju snažne reakcije u BiH i izvan nje, s potencijalom pokretanja postupaka za utvrđivanje kaznene odgovornosti. Međutim, za razliku od vrste odgovornosti Stanislava Galića i Dragomira Miloševića, za koju nije bilo potrebno dokazivati tko su bili neposredni počinitelji snajperskih napada, dokazivanje odgovornosti za neposredno počinjenje očigledno bi bilo znatno složenije.

Takvo dokazivanje zahtijevalo bi preciznu identifikaciju počinitelja, pouzdanu rekonstrukciju mjesta i vremena napada te jasnu uzročno-posljedičnu vezu između radnje počinjenja i posljedice, među ostalim na temelju dostatnih materijalnih tragova i primjerene dostupnosti svjedoka, po mogućnosti i pokajnika. Ne manje zahtjevan paralelni napor bilo bi dokazivanje odgovornosti osoba koje su bile zapovjedno nadređene pokojnom Slavku Aleksiću, a podređene već osuđenima Stanislavu Galiću i Dragomiru Miloševiću, odnosno osobe koje su u političkom i ideološkom, a moguće i organizacijskom smislu inspirirale Slavka Aleksića i njegove suborce za provedbu prakse „Sarajevo safarija.” Naime, međunarodno kazneno pravo ne ograničava odgovornost na neposredne izvršitelje, već ima u vidu i one koji planiraju, organiziraju, potiču ili svjesno dopuštaju počinjenje zločina, što pruža prostor za širu analizu lanaca odgovornosti i strukturalnih uvjeta koji su počinjenje zločina omogućili.

Postojeći međunarodnopravni okvir omogućuje kvalifikaciju opisanih radnji kao ratnih zločina ili zločina protiv čovječnosti te otvara prostor za utvrđivanje individualne i zapovjedne odgovornosti bez ograničenja po pitanju zastare. Pored svega već navedenog, valja imati u vidu i kako dokazivanje sudjelovanja stranih državljana u snajperskim napadima na civilno stanovništvo u Sarajevu može predstavljati ozbiljan izazov za društvo i pojedince koji se pritom moraju iznova suočavati s traumatičnim ratnim nasljeđem, a u perspektivi i s mogućom praksom mračnog turizma koju fenomen „Sarajevo safarija” ima potencijala potaknuti. Istovremeno, ovo je i poticaj međunarodnoj zajednici da ozbiljnije retroaktivno promišlja ovakve i slične ratne prakse, ali i da drugačijim očima počne promatrati suvremenu praksu uporabe dronova protiv civilnog stanovništva u pojedinim tekućim oružanim sukobima, o čemu već postoje određena službena zapažanja u nekim međunarodnim organizacijama.

Tako se rasprave o „Sarajevo safariju” nipošto ne iscrpljuju u senzacionalističkom diskursu, već postaju dio šireg i trajnog promišljanja o granicama ljudskog djelovanja, mehanizmima moralne distanciranosti te obvezi pravne i društvene, i nacionalne i međunarodne, odgovornosti za nasilje nad civilnim stanovništvom te o potrebi pružanja moralne zadovoljštine i utjehe članovima obitelji žrtava. Na kraju, valja zamijetiti kako u sve intenzivnijem medijskom praćenju i raznim analizama prakse „Sarajevo safarija” za sada izostaju javni komentari istaknutih ratnih dopisnika, napose inozemnih, koji su tijekom opsade Sarajeva izvještavali s lica mjesta, a od kojih su neki još uvijek aktivni u analizama oružanih sukoba, dokumentiranju ratnih zločina, produkciji dokumentarnih filmova, u radu različitih festivala i zaklada koje se bave tematikom oružanih sukoba i sl. Njihova svjedočanstva i neposredna profesionalna iskustva iz ratnog Sarajeva trebala bi imati važnu ulogu kako u dokazivanju činjenica tako i u kritičkoj procjeni vjerodostojnosti recentnih medijskih objava.

LITERATURA

- Al Jazeera Staff and News Agencies. 2026. *Italy probes suspect in Sarajevo 'sniper tourism' during Bosnia war: Report*. <https://www.aljazeera.com/news/2026/2/5/italy-probes-suspect-in-sarajevo-sniper-tourism-during-bosnia-war-report>. 5. veljače 2026.
- Appiah, K. A. 2003. *Thinking it Through: An Introduction to Contemporary Philosophy*. Oxford University Press.
- Appiah, K. A. 2010. *Experiments in Ethics*. Harvard University Press.
- Anderson, C. A. i Bushman, B. J. 2002. Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53: 27–51. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135231>. 10. veljače 2026.
- Atran, S. 2010. *Talking to the Enemy: Faith, Brotherhood, and the (Un)making of Terrorists*. Ecco Press.
- Bandura, A. 1999. Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3 (3): 193–209. https://sdimakis.github.io/moral_psychology/readings/week_7/Bandura_1999.pdf. 12. siječnja 2026.
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V. i Pastorelli, C. 1996. Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(2): 364–374. <https://psycnet.apa.org/record/1996-06400-013>. 17. veljače 2026.
- Bassiouni, M. S. 2017. *Investigating War Crimes in the Former Yugoslavia War 1992–1994: The United Nations Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992)*. Intersentia.
- Biran, A., Liu, W., Li, G. i Eichhorn, V. 2014. Consuming post-disaster destinations: The case of Sichuan, China. *Annals of Tourism Research*, 47: 1–17. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160738314000310>. 8. siječnja 2026.
- Black, D. 1983. Crime as social control. *American Sociological Review*, 48 (1): 34–45. <https://www.jstor.org/stable/2095143>. 10. veljače 2026.
- Blom, T. 2000. Morbid tourism – a postmodern market niche with an example from Althorp. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography*, 54 (1): 29–36. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/002919500423564>. 8. siječnja 2026.
- Boyd, R., Gintis, H., Bowles, S. i Richerson, P. J. 2003. The evolution of altruistic punishment. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 100 (6): 3531–3535. <https://www.pnas.org/doi/pdf/10.1073/pnas.0630443100>. 10. veljače 2026.
- Bushman, B. J. i Anderson, C. A. 2001. Is it time to pull the plug on hostile versus instrumental aggression dichotomy? *Psychological Review*, 108 (1): 273–279. <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F0033-295X.108.1.273>. 15. veljače 2026.
- Cikara, M., Farnsworth, R. A., Harris, L. T. i Fiske, S. T. 2010. On the wrong side of the trolley track: Neural correlates of relative social valuation. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 5 (4): 404–413. <https://academic.oup.com/scan/article/5/4/404/1624902>. 18. veljače 2026.

- Cole, T. 1999. *Selling the Holocaust: From Auschwitz to Schindler; How History is Bought, Packaged and Sold*. Routledge.
- Cuddy, A. J. C., Rock, M. S. i Norton, M. I. 2007. Aid in the aftermath of Hurricane Katrina: Inferences of secondary emotions and intergroup helping. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10 (1): 107–118. <https://hal.science/hal-00571642/document>. 11. veljače 2026.
- Čehajić, S., Brown, R. i González, R. 2009. What do I care? Perceived ingroup responsibility and dehumanization as predictors of empathy felt for the victim group. *Group Processes & Intergroup Relations*, 12 (6): 715–729. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1368430209347727>. 10. veljače 2025.
- Čomić, Đ. 2023. War – the new (in)normality and dark tourism. *Zbornik radova – Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu*, 71: 111–127. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1450-7552/2023/1450-75522371111Q.pdf>. 3. siječnja 2026.
- Dallaire, R. 2003. *Shake Hands with the Devil: The Failure of Humanity in Rwanda*. Da Capo Press.
- Davis, D. B. 2006. *Inhuman Bondage: The Rise and Fall of Slavery in the New World*. Oxford University Press.
- Duff, R. A. 1990. *Intention, Agency and Criminal Liability: Philosophy of Action and the Criminal Law*. Basil Blackwell. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2637418. 12. siječnja 2026.
- El País (Íñigo Domínguez). 2025. *Human safaris in Sarajevo: Milan investigates 1990s trips where tourists allegedly paid to kill civilians*. <https://english.elpais.com/international/2025-11-11/human-safaris-in-sarajevo-milan-investigates-1990s-trips-where-tourists-allegedly-paid-to-kill-civilians.html>. 23. prosinca 2025.
- Express newspaper. 2025. *Oslobodjenje article from 1995 about the "Sarajevo Safari": "A Serbian officer brought me to the barracks ..."* <https://www.gazetaexpress.com/en/Oslobodjenje-article-from-1995-about-the-Sarajevo-safari-a-Serbian-officer-brought-me-to-the-barracks/>. 23. prosinca 2025.
- Fauzi, M. A. 2023. Dark tourism: A bibliometric review of the past, present and future trends. *Tourism and Hospitality Management*, 29 (3): 397–408. https://thm.fthm.hr/images/issues/vol29no3/6_Fauzi. 8. siječnja 2026.
- Fiske, A. P. i Rai, T. S. 2015. *Virtuous Violence: Hurting and Killing to Create, Sustain, End, and Honor Social Relationships*. Cambridge University Press. https://assets.cambridge.org/97811070/88207/frontmatter/9781107088207_frontmatter.pdf. 4. veljače 2026.
- Foley, M. i Lennon, J. J. 1996. JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*, 2 (4): 198–211. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/13527259608722175>. 7. siječnja 2026.
- Funk, F., McGeer, V. i Gollwitzer, M. 2014. Get the message: Punishment is satisfying if the transgressor responds to its communicative intent. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40 (8): 986–997. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0146167214533130>. 11. veljače 2026.

- Gopnik, A. 2006. Headless horseman: The Reign of Terror revisited. *The New Yorker*. 8. veljače 2026.
- Gotham, K. F. 2017. Touristic disaster: Spectacle and recovery in post-Katrina New Orleans. *Geoforum*, 86: 127–135. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0016718517302646>. 7. siječnja 2026.
- Gracin, D. i Kinder, I. 2024. Status and possible further development of the prohibition of starvation of civilian population in armed conflicts. *Policija i sigurnost*, 33 (1): 22–41. <https://hrcak.srce.hr/file/455931>. 15. veljače 2026.
- Gray, K. i Wegner, D. M. 2009. Moral typecasting: Divergent perceptions of moral agents and moral patients. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96 (3): 505–520. https://www.academia.edu/495805/Moral_typecasting_Divergent_perceptions_of_moral_agents_and_moral_patients. 12. veljače 2026.
- Gray, H. M., Gray, K. i Wegner, D. M. 2007. Dimensions of mind perception. *Science*, 315 (5812): 619. <https://www.science.org/doi/10.1126/science.1134475>. 10. veljače 2026.
- Harris, L. T. i Fiske, S. T. 2011. Perceiving humanity or not: A social neuroscience approach to dehumanized perception. In A. Todorov, S. T. Fiske & D. A. Prentice (Eds.), *Social Neuroscience: Toward Understanding the Underpinnings of the Social Mind*: 123–134. Oxford University Press. <https://academic.oup.com/book/6896/chapter-abstract/151126662>. 10. veljače 2026.
- Hartmann, R., Lennon, J., Reynolds, D. P., Rice, A., Rosenbaum, A. T. i Stone, P. R. The history of dark tourism. *Journal of Tourism History*: 3–29. <https://scispace.com/pdf/the-history-of-dark-tourism-39uem84abg.pdf>. 3. siječnja 2026.
- Haslam, N. 2006. Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review*, 10 (3): 252–264. https://criticathink.wordpress.com/wp-content/uploads/2021/03/haslam_2006.pdf. 4. siječnja 2026.
- Haslam, N. i Loughnan, S. 2014. Dehumanization and inhumanization. *Annual Review of Psychology*, 65: 399–423. <https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-psych-010213-115045>. 10. siječnja 2026.
- HRT Vijesti (M.M./Studio 4/HRT). 2025. *Sarajevski novinar Adis Nadarević o najmračnijoj tajni opsade Sarajeva*. <https://vijesti.hrt.hr/svijet/sarajevski-novinar-adis-nadarevic-o-najmracnijoj-tajni-opsade-sarajeva-12430107>. 23. prosinca 2025.
- HRT Vijesti (M.Z./HRT/Hina). 2026. *Talijan osumnjičen za snajperska ubojstva civila u Sarajevu*. <https://vijesti.hrt.hr/svijet/talijan-osumnjicen-za-snajperska-ubojstva-civila-u-sarajevu-12555877>. 4. veljače 2026.
- Iliev, D. 2021. Consumption, motivation and experience in dark tourism: A conceptual and critical analysis. *Tourism Geographies*, 23 (5–6): 963–984. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14616688.2020.1722215>. 8. siječnja 2026.
- Isaac, R. K. i Çakmak, E. 2014. Understanding visitor's motivation at sites of death and disaster: The case of former transit camp Westerbork, the Netherlands. *Current Issues in Tourism*, 17 (2): 164–179. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13683500.2013.776021>. 7. siječnja 2026.

- Kang, E.-J., Scott, N., Lee, T. J. i Ballantyne, R. 2012. Benefits of visiting a 'dark tourism' site: The case of the Jeju April 3rd Peace Park, Korea. *Tourism Management*, 33 (2): 257–265. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261517711000689>. 8. siječnja 2026.
- Katz, J. 1998. *Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*. Basic Books. <https://cdnc.heyzone.com/files/uploaded/v2/691c9c86e15363effc9a1077b053bec549cad51d.pdf>. 18. veljače 2026.
- Kelman, H. G. 1973. Violence without moral restraint: Reflections on the dehumanization of victims and victimizers. *Journal of Social Issues*, 29 (4): 25–61. <https://spssi.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1540-4560.1973.tb00102.x>. 7. siječnja 2026.
- Kinder, I. 2023. The violations of international humanitarian law against the persons forcibly taken from the Vukovar hospital and murdered at Ovčara. *Strategos*, 7 (2): 79–115. <https://hrcak.srce.hr/file/450726>. 15. veljače 2026.
- Kinder, I. 2024. Impeding humanitarian aid convoys as a violation of international law – the „White Road” convoy case study. *Strategos*, 8 (1): 47–80. <https://hrcak.srce.hr/file/466310>. 15. veljače 2026.
- Kteily, N. S., Bruneau, E., Waytz, A. i Cotterill, S. 2015. The ascent of man: Theoretical and empirical evidence for blatant dehumanization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109 (5): 901–931. <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Fpspp0000048>. 12. veljače 2026.
- Lang, J. 2010. Questioning dehumanization: Intersubjective dimensions of violence in the Nazi concentration and death camps. *Holocaust and Genocide Studies*, 24 (2): 225–246. <https://academic.oup.com/hgs/article-abstract/24/2/225/618514>. 10. veljače 2026.
- Leyens, J.-P., Rodriguez-Perez, A., Rodriguez-Torres, R., Gaunt, R., Paladino, M.-P., Vaes, J. i Demoulin, S. 2001. Psychological essentialism and the differential attribution of uniquely human emotions to ingroups and outgroups. *European Journal of Social Psychology*, 31 (4): 395–411. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ejsp.50>. 10. veljače 2026.
- Lewis, H., Schrier, T. i Xu, S. 2021. Dark tourism: Motivations and visit intentions of tourists. *International Hospitality Review*, 36 (1): 107–123. <https://www.emerald.com/ihr/article-pdf/36/1/107/711782/ihr-01-2021-0004.pdf>. 7. siječnja 2026.
- Light, D. 2017. Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61: 275–301. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261517717300092>. 8. siječnja 2026.
- Lv, X., Luo, H., Xu, S., Sun, J., Lu, R. i Hu, Y. 2022. Dark tourism spectrum: Visual expression of dark experience. *Tourism Management*, 93: 104580. https://www.researchgate.net/publication/361210898_Dark_tourism_spectrum_Visual_expression_of_dark_experience. 7. siječnja 2026.
- Malešević, S. i Ó Dochartaigh, N. 2018. Why combatants fight: The Irish Republican Army and the Bosnian Serb Army compared. *Theory and Society*, 47 (3): 293–326. <https://research.universityofgalway.ie/en/publications/why-combatants-fight-the-irish-republican-army-and-the-bosnian-se/>. 16. veljače 2026.

- Mangwane, J., Hermann, U. P. i Lenhard, A. I. 2019. Who visits the apartheid museum and why? An exploratory study of the motivations to visit a dark tourism site in South Africa. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 13 (3): 273–287. <https://www.emerald.com/ijcthr/article/13/3/273/126987/Who-visits-the-apartheid-museum-and-why-An>. 7. siječnja 2026.
- Manne, K. 2016. Humanism: A critique. *Social Theory and Practice*, 42 (2): 389–415. https://www.katemanne.net/uploads/7/3/8/4/73843037/manne_final_proof.pdf. 10. veljače 2026.
- Maoz, I. i McCauley, C. 2008. Threat, dehumanization, and support for retaliatory aggressive policies in asymmetric conflict. *The Journal of Conflict Resolution*, 52 (1): 93–116. <https://www.jstor.org/stable/27638596>. 10. veljače 2026.
- Margalit, A. 2002. *The Ethics of Memory*. Harvard University Press.
- Martini, A. i Buda, D. M. 2020. Dark tourism and affect: Framing places of death and disaster. *Current Issues in Tourism*, 23 (6): 679–692. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13683500.2018.1518972>. 7. siječnja 2026.
- Mastalić Košuta, Z. 2023. Snajpersko djelovanje u Sarajevu u periodu opsade 1992–1995. *Historijski pogledi*, 6 (9): 312–342. <https://pogledi.cimoshis.org/wp-content/uploads/2023/06/14.-Zilha-Mastalic-Kosuta-92023-312-342.pdf>. 18. prosinca 2025.
- Memmi, A. 2021. *The Colonizer and the Colonized*. Profile Books Ltd.
- Mikhail, J. 2007. Universal moral grammar: Theory, evidence and the future. *Trends in Cognitive Sciences*, 11 (4): 143–152. [https://www.cell.com/trends/cognitive-sciences/abstract/S1364-6613\(07\)00049-6](https://www.cell.com/trends/cognitive-sciences/abstract/S1364-6613(07)00049-6). 10. veljače 2026.
- Miller, E. 1990. Executing minors and the mentally retarded: The retribution and deterrence rationales. *Rutgers Law Review*, 43 (1): 15–52. <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/executing-minors-and-mentally-retarded-retribution-and-deterrence>. 10. veljače 2026.
- MKSJ. 2002. *Prosecutor v. Stanislav Galić, Decision on the Motion for the Entry of Acquittal of the Accused Stanislav Galić* (IT-98-29-T). <https://www.icty.org/x/cases/galic/tjug/en/021003.pdf>. 12. veljače 2026.
- MKSJ. 2003a. *Prosecutor v. Slobodan Milošević, transcripts 11 June 2003* (IT-02-54). https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/trans/en/030611ED.htm. 13. veljače 2026.
- MKSJ. 2003b. *Prosecutor v. Stanislav Galić, Judgement and Opinion* (IT-98-29-T). <https://www.icty.org/x/cases/galic/tjug/en/gal-tj031205e.pdf>. 13. veljače 2026.
- MKSJ. 2006. *Prosecutor v. Stanislav Galić, Judgement* (IT-98-29-A). <https://www.icty.org/x/cases/galic/acjug/en/gal-acjud061130.pdf>. 14. veljače 2026.
- MKSJ. 2007. *Prosecutor v. Dragomir Milošević, Judgement* (IT-98-29/1-T). https://www.icty.org/x/cases/dragomir_milosevic/tjug/en/071212.pdf. 15. veljače 2026.
- MKSJ. 2009. *Prosecutor v. Dragomir Milošević, Judgement* (IT-98-29/1-A). https://www.icty.org/x/cases/dragomir_milosevic/acjug/en/091112.pdf. 16. veljače 2026.

- MKSJ. 2016. *Prosecutor v. Vojislav Šešelj, Judgement* (IT-03-67-T). <https://www.icty.org/x/cases/seselj/tjug/en/160331.pdf>. 16. veljače 2026.
- N1 BiH. 2025. *Karić traži odgovornost za „ratne turiste”: Danas upućuje novi dopis Tužilaštvu BiH o slučaju Sarajevo Safari*. <https://n1info.ba/vijesti/karic-trazi-odgovornost-za-ratne-turiste-danas-upucuje-novi-dopis-tuzilastvu-bih-o-slucaju-sarajevo-safari/>. 23. prosinca 2025.
- Nussbaum, M. C. 1999. *Sex and Social Justice*. Oxford University Press.
- Opatow, S. 1990. Moral exclusion and injustice: An introduction. *Journal of Social Issues*, 46 (1): 1–20. <https://spssi.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1540-4560.1990.tb00268.x>. 17. prosinca 2025.
- Oslobođenje (Papić, A.). 2025. *Tekst Oslobođenja iz 1995. o „Sarajevo safariju”:* „Srpski oficir me doveo do barake ...” <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/tekst-oslobodenja-iz-1995-o-sarajevo-safariju-srpski-oficir-me-doveo-do-barake-1091163/>. 23. prosinca 2025.
- Oslobođenje (Zukančić, D.). 2026. *U Italiji danas saslušanje zbog Sarajevo safarija: U BiH i dalje bez optužnice, a ni detalja*. <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/u-italiji-danas-saslusanje-zbog-sarajevo-safarija-u-bih-i-dalje-bez-optuznice-a-ni-detalja-1111421/>. 9. veljače 2026.
- Petrović, V. 2015. Raspad SFRJ: Kriza, erozija, pat. *Istorija 20. veka*, 33 (1): 111–132. https://istorija20veka.rs/wp-content/uploads/2017/01/2015_1_08-Petrovic.pdf. 18. prosinca 2025.
- Pinker, S. 2011. *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. Penguin.
- Podoshen, J. S., Yan, G., Andrzejewski, S. A., Wallin, J. i Venkatesh, V. 2018. Dark tourism, abjection and blood: A festival context. *Tourism Management*, 64: 346–356. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517717301930>. 8. siječnja 2026.
- RadioFreeEurope (Halimović, D. & Zvijerac, P.). 2025. *Weekend snipers’ claims reopen wartime trauma in Sarajevo*. <https://www.rferl.org/a/italy-probe-bosnian-war-human-safari-snipers-murder/33591128.html>. 23. prosinca 2025.
- Rai, T. S. i Fiske, A. P. 2011. Moral psychology is relationship regulation: Moral motives for unity, hierarchy, equality, and proportionality. *Psychological Review*, 118 (1): 57–75. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21244187/>. 1. veljače 2026.
- Rai, T. S., Valdesolo, P. i Graham, J. 2017. Dehumanization increases instrumental violence, but not moral violence. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114 (32): 8511–8516. <https://www.pnas.org/doi/epdf/10.1073/pnas.1705238114>. 1. veljače 2026.
- Ramsay, G. 2017. Dehumanization in religious and sectarian violence: The case of Islamic State. *Global Discourse*, 6 (4): 561–578. <https://bristoluniversitypressdigital.com/view/journals/gd/6/4/article-p561.xml>. 3. veljače 2026.
- Reuters (Parodi, E.). 2026. *Italy probes 80-year-old over alleged Sarajevo ‘sniper tourism’*. <https://www.reuters.com/world/italy-probes-80-year-old-over-alleged-sarajevo-sniper-tourism-2026-02-04/>. 4. veljače 2026.

- Schein, C. i Gray, K. 2015. The unifying moral dyad: Liberals and conservatives share the same harm-based moral template. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 41 (8): 1147–1163. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0146167215591501>. 1. veljače 2026.
- Seaton, A. V. i Lennon, J. J. 2004. Thanatourism in the early 21st century: Moral panics, ulterior motives and alterior desires. In T. V. Singh (Ed.), *New horizons in tourism: Strange experiences and stranger practices*: 63–82. <https://www.cabidigitallibrary.org/doi/10.1079/9780851998633.0063>. 8. siječnja 2026.
- Smith, D. L. 2016. Paradoxes of dehumanization. *Social Theory and Practice*, 42 (2): 416–443. https://www.pdcnet.org/soctheorpract/content/soctheorpract_2016_0042_0002_0416_0443. 10. siječnja 2026.
- Staub, E. 1989. *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge University Press.
- Stone, P. i Sharpley, R. 2008. Consuming dark tourism: A thanatological perspective. *Annals of Tourism Research*, 35 (2): 574–595. https://www.researchgate.net/publication/222910671_Consuming_Dark_Tourism_A_Thanatological_Perspective. 11. veljače 2026.
- Stone, P. 2013. Dark tourism scholarship: A critical review. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 7 (3): 307–318. <https://www.emerald.com/ijcthr/article-abstract/7/3/307/129239/Dark-tourism-scholarship-a-critical-review>. 7. siječnja 2026.
- Tam, T., Hewstone, M., Cairns, E., Tausch, N., Maio, G. i Kenworthy, J. 2007. The impact of intergroup emotions on forgiveness in Northern Ireland. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10 (1): 119–136. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1368430207071345>. 1. veljače 2026.
- Tabeau, E. i Bijak, J. 2005. War-related deaths in the 1992–1995 armed conflicts in Bosnia and Herzegovina: A critique of previous estimates and recent results. *European Journal of Population*, 21 (2): 187–215. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10680-005-6852-5>. 18. prosinca 2025.
- Tedeschi, J. T. i Felson, R. B. 1994. *Violence, Aggression, and Coercive Actions*. American Psychological Association. <https://psycnet.apa.org/PsycBOOKS/toc/10160>. 8. veljače 2026.
- The Guardian. 2025. *Milan prosecutors investigate alleged 'sniper tourism' during Bosnian war*. <https://www.theguardian.com/world/2025/nov/11/milan-prosecutors-investigate-alleged-sniper-tourism-during-bosnian-war>. 23. prosinca 2025.
- Turiel, E. 1983. *The Development of Social Knowledge: Morality and Convention*. Cambridge University Press.
- United Nations. 1999. *Report of the Independent Inquiry into the actions of the United Nations during the 1994 genocide in Rwanda* (S/1999/1257 od 15. prosinca 1999.). <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Chap%20VII%20S%201999%201257.pdf>. 2. siječnja 2026.

- Večernji list (Vecernji.ba). 2026. *Slučaj „Sarajevo safari”: Pojavio se prvi osumnjičeni, hvalio se da je išao u ‘lov na ljude’ u Sarajevu.* <https://www.vecernji.ba/vijesti/slucaj-sarajevo-safari-pojavio-se-prvi-osumnjiceni-hvalio-se-da-je-isao-u-lov-na-ljude-u-sarajevu-1931062>. 4. veljače 2026.
- Vukušić, I. 2024. *Srpske paravojske i raspad Jugoslavije: Državne veze i obrasci nasilja.* Ljevak.
- Wang, J. i Luo, X. 2018. Resident perception of dark tourism impact: The case of Beichuan County, China. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 16 (5): 463–481. <https://doi.org/10.1080/14766825.2017.1345918>. 8. siječnja 2026.
- Wang, J., Wang, G., Zhang, J. i Wang, X. 2021. Interpreting disaster: How interpretation types predict tourist satisfaction and loyalty to dark tourism sites. *Journal of Destination Marketing & Management*, 22: 100656. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2212571X21001049>. 7. siječnja 2026.
- Waytz, A., Epley, N. i Cacioppo, J. T. 2010. Social cognition unbound: Insights into anthropomorphism and dehumanization. *Current Directions in Psychological Science*, 19 (1): 58–62. <https://doi.org/10.1177/0963721409359302>. 10. veljače 2026.
- Waytz, A. i Epley, N. 2012. Social connection enables dehumanization. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48 (1): 70–76. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0022103111001958>. 17. veljače 2026.
- Yan, B.-J., Zhang, J., Zhang, H.-L., Lu, S.-J. i Guo, Y.-R. 2016. Investigating the motivation–experience relationship in a dark tourism space: A case study of the Beichuan earthquake relics, China. *Tourism Management*, 53: 108–121. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517715300145>. 7. siječnja 2026.
- Zanimljivosti. 2026. *Sarajevo safari: Ruski pisac koji je pucao na grad (video).* <https://www.youtube.com/watch?v=G1-VGTe6FA8>. 7. siječnja 2026.

“Sarajevo Safari” – From Dark Tourism and Victim Dehumanization to New Criminal Proceedings

Dijana Gracin

Ivica Kinder

EXTENDED SUMMARY

This article provides an interdisciplinary analysis of the sociological, ethical, and legal dimensions of alleged civilian involvement in sniper attacks targeting the civilian population during the siege of Sarajevo (1992–1995), as depicted in the 2022 documentary *Sarajevo safari*. While the ICTY judicially determined in its cases against Stanislav Galić and Dragomir Milošević that a systematic campaign of sniping and shelling against civilians existed, the alleged direct participation of civilians including foreign nationals, and the enabling role of civilian and military structures, remain insufficiently investigated and largely unprosecuted. The study begins with the paradigms of dark tourism and dehumanization, highlighting social and psychological mechanisms that may underlie engagement in or rationalization of violence. Dehumanization, understood as the denial of rights, dignity, and empathy to a targeted group, weakens moral and social restraints against violent conduct. Yet such violence does not require complete denial of victims’ humanity; cognizance of their suffering and fear may be instrumentalized for intimidation, assertion of power, or deviant gratification. Treating civilians as targets exemplifies radical moral distancing and the deliberate instrumentalization of human vulnerability in armed conflict. From a legal perspective, the article examines how these actions could be qualified under international criminal law. They may constitute war crimes or crimes against humanity, allowing for the attribution of individual and command criminal responsibility without limitation. While ICTY judgments did not require identification of direct perpetrators to establish the accountability of Galić and Milošević, future proceedings addressing direct perpetrators would demand precise identification, reconstruction of temporal and spatial circumstances, and demonstrable causal links between acts and outcomes. These evidentiary challenges are heightened by the passage of over three decades, the scarcity of contemporaneous forensic material, and the prior complexities in determining firing positions. The ICTY confirmed the existence of the Novo Sarajevo Chetnik Detachment within the Army of Republika Srpska, with witness testimony identifying certain members. This may allow for testimonial evidence regarding the alleged “Sarajevo Safari” phenomenon, while potentially exposing witnesses to intimidation in socially and politically sensitive proceedings. International criminal law extends liability beyond direct perpetrators to those who plan, organize, instigate, or knowingly permit crimes, enabling analysis of political, ideological, and organizational chains of responsibility. Beyond criminal responsibility, the phenomenon raises broader societal questions about mechanisms that facilitate or normalize violence against civilians and prompts reflection on contemporary analogues, including the use of drones against civilians in ongoing armed conflicts. Discussion of “Sarajevo Safari” should transcend sensationalism, fostering sustained reflection on moral and criminal responsibility, and the obligations to provide justice, acknowledgment, and moral comfort to victims’ families. The continued silence of prominent war correspondents from wartime Sarajevo limits both the verification of facts and the critical assessment of contemporary media and documentary reports.

Keywords: “Sarajevo safari”, international law, ICTY, war crimes, crimes against humanity, dark tourism, dehumanisation of victims